

Vaderna Gábor

Két költő és az érzékeny filológus
Döbrentei Gábor esete gróf Teleki Ferencel és Berzsenyi Dániellel*

(két költő)

1835-ben a *Honművész* folyóiratban jelent meg a következő könyvajánló:

Régi ohajtásunk teljesülésének, hogy az idvezült m[éltósá]gos szerzőnek jeles műveit együve gyűjtve birhassuk, méltán örülhetünk. A' kiadó úr kétszeres nemzeti hálára érdemesíté magát, midőn azon ohajtást nemcsak valósítá, hanem a' velin papiroson, csinos borítékban és kellemes kis formában, (millyenben minden classicusainkat birni ohajtanók) szép nyomtatással hozá létre. A' könyvecske tartalma bevezető részekre, a' szerző élete ismertetésére, eredeti és fordított versekre, 's folyóbeszédben irt darabokra terjed. ([Név nélkül] 1835.)

A kis közlés nyilvánvalóan reklámcélokat szolgált: így a velin finom minőségére tett utalás, a borító csinosága, a formátum kellemessége (ti. a klasszikusokhoz méltó octavo), a szép nyomtatás, a gondos szerkesztés, valamint a tartalomjegyzék tagolásának felmondása. Pár sorban ennél több könyvészeti dicséretet már nemigen lehetett volna egymás mellé rakni. Ha nem is gondoljuk, hogy e kis szöveg több volna, mint ami – az olvasókat vásárlásra buzdító laudáció –, mégis elmélázhatunk egy pillanatra azon kérdés felett, hogy vajon mennyire lehetett „régí ohajtása” bárkinek is, hogy éppen gróf Teleki (II.) Ferenc – merthogy órála van szó – verseit rendezze sajtó alá valaki, esetünkben Döbrentei Gábor (TELEKI 1834).¹ Vajon miképpen értékelhető azon gesztus társadalomtörténeti szempontból, hogy a Magyar Tudós Társaság hivataláról éppen leköszönő titoknoka az egyik legnagyobb arisztokrata család egyik tagjának költeményeit rendezte sajtó alá? Vajon tényleg várta bárki is e könyvet? Könnyedén el lehetne intézni e kérdést annyival, hogy a főurakhoz egész életében törleszkedő Döbrentei hivatali főnöke, Teleki (IV.) József kedvében szeretett volna járni, amikor e dilettáns műkedvelő gróf verseinek kiadását kieszközölte, magától értetődően igénybe véve a Tudós Társaság erőforrásait is a célra. Annyi bizonyos, hogy a Teleki-versek publikálása nem lett kitüntetett pontja a magyar líratörténetnek.

Néhány évet kell csak várnunk, s szintén Döbrentei Gábor kiadásában, 1842-ben megjelennek Berzsenyi Dániel összes művei (BERZSENYI 1842). A nagy magyar költő műveinek első teljes kiadását már sokkal nagyobb figyelem övezte, ennek megfelelően díszes, metszetekkel ellátott kiadásban látott napvilágot míves Cicero-betűkkel. Az olcsóbb háromkötetes negyedré mellett rögtön kettedrét formában is kijött a kötet, melyet Döbrentei életrajzzal, számos magyarázó jegyzettel látott el. Akárcsak Teleki esetében, Döbrentei itt is kéziratokból dolgozott, bár azok utóbb nem kerültek elő. Utóbb Toldy Ferenc jegyezte meg – a költő prózai kéziratairól szólván –, hogy „Döbrentei *Berzsenyinek e kézirateit* [...], hogy eljárása örökre fedve maradjon, *megsemmisítette*.” (BERZSENYI 1864, II, 243.) Erről bizony nem sokat tudhatunk, s valószínűleg Toldy sem tudhatott róla – legalábbis felettébb valószínűtlen, hogy Döbrentei azzal hengegett volna, hogy megsemmisítette az egyik legnagyobb magyar költő becses kézirateit. Mindenesetre annyi tény: nemigen kerültek elő anyagok Döbrentei után, azok is szórványosak és véletlenszerűek. A Toldytól indult pletyka aztán igen gyorsan ténnyé szilárdult: Horváth János Berzsenyi-könyvében Toldyra hivatkozva már a megsemmisítés módját is megadja (eszerint Döbrentei tűzre vetette a verseket – HORVÁTH 1960, 30), a költő verseinek 1979-es kritikai kiadásában Merényi Oszkár pedig

* A tanulmány megírását az MTA Bolyai János kutatói ösztöndíja támogatta.

¹ A Teleki-család tagjainak hagyományos leszármazási számozását követem. Jónak mondható családfát közöl: BAKÁCS 1970, 4–5.

arról ír, hogy Döbrentei „túlnyomó többségben eltorzította a költő szövegeit. Ezért is semmisítette meg az eredeti kéziratokat, melyeket a családtól kapott.” (BERZSENYI 1979, 222.)

A Berzsényi-filológiát joggal hozta zavarba Döbrentei posztumusz kiadása. Röviden összefoglalva a történetet: Berzsényi Dánielnek életében két verseskötete jelent meg (1813-ban és 1816-ban).² Ezek után ugyan sok verset már nem írt, de azt lehet tudni, hogy dolgozott a költemények harmadik kiadásán. Hogy a költemények folyamatos átírását és korrekcióját a publikálás után sem hagyta abba, jól mutatja, hogy 1828-ban Stettner György (egy ekkoriban Fenyéry Gyula álnéven futó író) kérésére nem pusztán egy verslistát küld a *Handbuch der ungarischen Poesie* című antológiába, hanem a költemények szövegén is módosít. (TOLDY 1828, 60–80.)³ Nem tudni azt sem, hogy Berzsényit mi akadályozta meg a versek újabb kiadásában. Hogy igény lett volna rá, jól mutatja, hogy többen is jelentkeztek nála azzal, hogy szívesen segítenének a sajtó alá rendezésben.⁴ Végül a költő nem fejezte be a nagy művet, hanem Döbrentei Gáborra hagyományozta. Az utókor ugyan kétségbe vonta, hogy a szerző szándékának megfelelően került volna az anyag az Akadémia egykori titoknokának kezébe, mindenesetre sokat mondó az a tény, hogy az örökösök azonnal átadták Döbrenteinek a teljes hagyatékot, s utólag azzal sem tudtak elszámolni, hogy vajon mi lehetett ezekben a kéziratokban.⁵

De miért is olyan nagy filológiai botrány e kiadás, hogy annak szerkesztőjéről semmi jót nem tételezhetünk fel? Először is Döbrentei Gábor nyilvánvalóan alakított a verseken, azaz a szerző tudta és beleegyezése nélkül nyúlt a szövegekhez. Bizonyos kirívó esetekben persze lehet sejteni, hogy Döbrentei saját nyelvújítási leleményeit helyezte Berzsényi verseibe, de hogy hol javított az ő keze és hol javított esetleg maga a költő, nem mindig lehet tudni. Feltehetően azért áll a „virtus” helyett „erény”, a „lárma” helyett „zajgás” stb., mert Döbrentei úgy érezte, a magyar nyelvbe e „jól hangzó” kifejezések szervesen beépültek.⁶ Zavarba ejtő az a textológiai eljárása, hogy bizonyos esetekben jelzi a módosítást, s megindokolja azt, másutt viszont hallgat beavatkozásáról. Ráadásul az egész Berzsényi-korpuszhoz meglehetősen kevés kézirattal rendelkezünk: joggal sejtethjük hát, hogy a család az összes kéziratot Döbrenteinek adta át. Az 1813-as és '16-os kötetek kéziratai elvesztek, miként a később írt költeményekhez is csak töredékek állnak rendelkezésünkre. Ebből következik az a hibrid megoldás, mely Toldy Ferenc 1860-as kiadása (BERZSENYI 1860) óta bevett eljárása maradt a Berzsényi-versek közlésének: az 1816-os kötetben megjelent verseket a költő életében publikált utolsó variáns szerint közlik, míg a csak Döbrentei által közölt versek esetében szabadon javítanak. Például a Döbrentei-kiadásban megjelenő *Hadarász ifjoncznép* című epigrammát (BERZSENYI 1842, I, 187) Toldy nemes egyszerűséggel elhagyta (nyilván úgy ítélte meg, hogy nem lehet megmenteni a szöveget, Döbrentei oly mélyen belenyúlt); a kritikai kiadásban Merényi Oszkár utóbb egy olyan kézirat alapján adta ki a költeményt (*A genialis nép* címmel – BERZSENYI 1979, 139), mely biztosan nem járt Döbrentei kezében, s így az sem biztos, hogy ebből született az átirat. Egy másik példa: a Döbrenteinél megjelent *A' Poezisz, hajdanta* című költeménynek (BERZSENYI 1842, I, 185–186) mindössze egyetlen versszaka maradt fenn egy papírfecnin (az is csak néhány éve került közgyűjteménybe – PIM Kt, Növ. n. sz. 2008/35/1.), s Toldy kénytelen volt javítani a költeményt (a címet például erre: *A poézis hajdan és most* –

² BERZSENYI 1813; BERZSENYI 1816.

³ Az ehhez kapcsolódó levelezés fennmaradt töredéke: Stettner György Berzsényi Dánielnek, Pest, 1828. március 6., in: BERZSENYI 2014, 302. lev., 556–557.

⁴ Lásd Helmeczi Mihály Berzsényi Dánielnek, Pest, 1829. január 25., in: BERZSENYI 2014, 311. lev., 568–569; Kazinczy Ferenc Berzsényi Dánielnek, Pest, 1829. április 14., in: BERZSENYI 2014, 316. lev., 571–572; Bajza József Berzsényi Dánielnek, Pest, 1834. március 24., in: BERZSENYI 2014, 368. lev., 654–655.

⁵ A kiadástörténet nagyon elfogult, Berzsényi fiainak leveleit is tendenciózusan idéző összefoglalása: BERZSENYI 1979, 217–223.

⁶ Toldy Ferenc névtelenül megjelent kritikájában hosszasan sorolja a példákat: [TOLDY] 1847, 341–343.

BERZSENYI 1864, I, 146–147), utóbb Merényi Oszkár részben visszajavította azt a Döbrentei-féle változatra, de sokat mondó, hogy a cím alá saját változatot talált ki: *Az igazi poesis dicsérete* (BERZSENYI 1979, 151–152). S ha ez nem volna elég: Döbrentei arra használta fel a nagy költő összes műveinek publikálását, hogy a paratextusokban rendezhesse le évtizedekkel korábbi irodalmi harcát az akkor már egy bő évtizede elhunyt Kazinczy Ferencsel.⁷

Döbrentei textológiai eljárásával az utókornak két alapvető gondja akadt: egyfelől fogalmunk sincs, hogy Berzsényi maga javított-e korábbi versein,⁸ másfelől az emendáció során a filológus a korai Berzsényi-költészet stilisztikai jellemzői alapján – mintegy maga is poétává alakulván – szinte a szerző helyébe képzeletben magát s javítja a költeményeket. A szigorú, az *ultima manus* elvét kényszerűen tudomásul vevő eljárás áll az egyik oldalon, míg a beleérző, a szöveget formáló-alakító filológusi attitűd a másikon. A helyzet abszurditását mutatja, hogy miközben legalább Toldy óta a Berzsényi-filológia ragaszkodni látszik az előbbi megoldáshoz, kénytelen-kelletlen mégis műveli az utóbbit, s ezt magának sem mindig meri bevallani. Hiszen hogyan is nyúlhatna egy textológus másképp egy olyan szöveghez, melynek eredetije elkallódott, másolata „hamisítvány”, mint újraalkotva a költő szellemiségét? (És akkor itt most csak az egyes szövegidentitásokhoz kapcsolódó szövegállapotokat emeltük ki, s nem beszéltünk a Berzsényi-filológia másik nagy kérdéséről: a kötetkompozíció ügyéről; vö. VADERNA 2008.)

Az utóbbi években a Döbrentei megítélése körüli vita, bár új szempontból merült fel e dilemma, nem jutott nyugvópontra. Előbb Csetri Lajos kezdeményezte Döbrenteinek mint esztétikai gondolkodónak a rehabilitációját, s ez az irány Hász-Fehér Katalin tanulmányaiban folytatódott (CSETRI 2007; CSETRI 1990, 298–322; HÁSZ-FEHÉR 2005; HÁSZ-FEHÉR 2011). Ugyanakkor a gondolkodó Döbrentei elhelyezése a magyar esztétikai gondolkodás történetében nem szükségszerűen járt együtt a filológusi teljesítmény elismerésével. Főrizs Gergely a Berzsényi-levelezés nemrégiben megjelent kritikai kiadásában öt olyan levelet zárt ki a szövegkorpuszból, melyet kizárólag a Döbrentei-féle posztumusz kiadásból ismertünk eddig. A leveleket egytől-egyig Döbrentei írta, ám Főrizs feltételezése szerint azok sohasem érkeztek meg a költőhöz. E feltételezés szerint Döbrentei ezeket a talán másnak elküldött, talán utólag írt leveleket azért iktatta a kiadásába, hogy elfedje: csaknem tíz hosszú esztendőn keresztül ő maga is megfeledkezett Berzsényiről, s csak a Magyar Tudós Társaság felállásakor kereste fel újra. Főrizs érvelése közvetett bizonyítékokra épül, s leginkább Berzsényi egy levélpiszkozatának rejtélyes megfogalmazásából indul ki, ám e közvetett bizonyítékok oly szépen rajzolják fel ezt a lehetséges elbeszélést, hogy arra – egyéb adatok előkerüléséig – valóban lehet textológiai eljárásokat is építeni (FŐRIZS 2012).

A Berzsényi-filológia mindeddig nem fordított figyelmet a másik, Döbrentei által kiadott kötetre. Pedig ebben az esetben jóval gazdagabb forrásokra támaszkodhatunk, amennyiben a kéziratok nagy része is rendelkezésünkre áll, a Magyar Tudományos Akadémia Könyvtárának Kézirattárában megtalálható az a versesfüzet, melyben Teleki előkészítette kiadásra a verseit (MTAK Kt, RUI 4r 43. sz.). A rendelkezésre álló források alapján tehát viszonylag pontosan rekonstruálni lehet, hogy Döbrentei mit csinált a szöveggel, a kézirat szó szerint megmutatja a kiadó keze nyomát, amennyiben piros ceruzával, ceruzával és tintával több ízben korrigálta az eredeti kéziratot, hogy kiadásra előkészítse azt. Sőt, úgy tűnik, a gyakorlati módszer is hasonló lehetett: Döbrentei javította az eredeti kéziratot, majd egy írnnal ezt átíratta, utóbbi variánst Döbrentei újfent javította, majd innen ment a szöveg a kiadóhoz.⁹ Természetesen azt azért érdemes hangsúlyozni, hogy egy ilyen összehasonlításnak megvannak a maga korlátai: Berzsényi jóval jelentősebb költő volt, s ennek megfelelően a

⁷ Jellemző, hogy a költő fiát, Berzsényi Farkast a leginkább ez zavarta a Döbrentei-kiadásból. Lásd leveleit Toldy Ferenchez MTAK Kt, M. Irod. Lev. 4r 61. sz. d kötet.

⁸ Vajon, amikor Berzsényi Farkas imént idézett leveleiben magától értetően használja Döbrentei egyik hírhedt „hamisítványát”, s a „költő” helyett maga is „költért” ír, akkor csak átveszi a Döbrentei-kiadás kifejezését, vagy pedig tudomása volt róla, hogy apja is immár ezt a kifejezést használta?

Berzsenyi-versek kiadása is jelentősebb vállalkozás lehetett Döbrentei számára; a két kiadás között nyolc év telt el; Berzsenyi esetében mégiscsak volt egy, a költő által autorizált publikált kötet, melytől elszakadni nem lehetett olyan könnyen, míg Teleki verseit Döbrentein kívül senki sem ismerhette. Mindazonáltal a Teleki-anyag alkalmas lehet arra, hogy a Berzsenyi-filológiát kontrolláljuk, hiszen ezáltal láthatóvá válhat, hogy miként nyúlt Döbrentei az anyagához.

(az arisztokrata költő)

Ki volt Teleki Ferenc? Amikor 1828-ban Kazinczy Ferencről megjelent az *Izéhez* című epigramma az *Aurorában* (majd Toldy Ferenc *Handbuchjában* is), régi jó barátja, gróf Dessewffy József magára értette a szöveg célzását.

Poéta vagy 's historicus –
Mi vagy nagyobb? biz én nem értem.
Oh, hogyha én exotericus,
'S itt, mint sokakban, scepticus,
Historico-poeticus,
Illustritásod' meg nem sértem,
Fejtsd meg magad', melly félen vagy
(Kettőben az bajoska) nagy.
Silány versed, Beszkédi, fagy;
Sem sírni nem hagy, sem nevetni,
De fázni 's izzadozni hagy.
A' másik munka hogy nevetni,
'S nem sokkal többet mint nevetni.
Már ért az exotericus –
Historizáns poéta vagy,
'S poétizáns historicus.¹⁰

Bár Kazinczy közvetítőkön keresztül értesült a gróf haragjáról, s szintén közvetítők útján megkísérelte tisztázni a helyzetet, az csak még zavarosabb lett. Kazinczy oldaláról több név is forogni kezdett a levelezésben (gróf Gvadányi József például), Dessewffy pedig kibökte, hogy ő nem is magára értette a verset, hanem tudja, hogy az gróf Telekire utal. Mikor közölték vele Dessewffy mára elveszett Vécsey Máriának írott francia nyelvű levelét, s abban ezt az információt meglátta, Kazinczy elébe akart sietni a dolognak, s magánál Telekinél tisztázni a dolgot. Írt is gróf Teleki (IV.) Józsefnek, aki megdöbbenően írta vissza, hogy fogalma sincs, honnan vette Kazinczy, hogy ő magára érthetné a célzást. Ez a Teleki ugyanis nem írt verseket, mint maga mondja, „én Poéta soha sem voltam, tanuló koromtól fogva verset nem írtam”.¹¹ Dessewffy persze egy másik Telekit is sejthetett volna a vers mögött: például József apját, (III.) Lászlót, akinek kéziratos verseit ismerhette, s így ráillett a poéta és historikus illusztrálásának említése. Dessewffy számára magától értetődőnek tűnik, hogy a verses életműbe a kéziratos költői életmű is beleszámít, s fel sem merül benne a lehetősége annak, hogy Kazinczy esetleg nem – már csak társadalmi rangjánál fogva sem – férhet hozzá ezekhez a szövegekhez.¹² Van azonban egy másik szóba jöhető Teleki gróf – s Dessewffy akár rá is gondolhatott –: Teleki Ferenc, akinek eddigre néhány költeménye, valamint egy

⁹ Teleki és Berzsenyi esetében is fennmaradtak e köztes vázlat szintnek a dokumentumai. Az imént említett kötetbe utólag lett bekötve néhány oldalnyi e vázlat szintből (MTAK Kt, RUI 4r 43. sz., ff. 175–179.), Berzsenyinek pedig három prózai szövege maradt fenn ily módon (OSZK Kt, Fond 113/68). Utóbbihoz lásd Főrizs Gergely jegyzetét: BERZSENYI 2011, 642; 673; 724–725.

¹⁰ Alapszövegünk: KAZINCZY 1828a. A másik korabeli megjelenés: KAZINCZY 1828b. Kritikai kiadása kissé más szöveggel: KAZINCZY 1998, 133.

¹¹ Gróf Teleki József Kazinczy Ferencnek, Szirák, 1829. október 21., in: KazLev XXI, 5051. lev., 129.

¹² A történetről hosszabban írtam korábban: VADERNA 2013, 139–142.

értekezése is megjelent nyomtatásban.¹³ Annál is inkább hihető ez, mivel Dessewffy Döbrentei Gábor útján tájékozódhatott Teleki életművéről, valamint egy verses levélváltásba is keveredett vele korábban (TELEKI 1824; DESSEWFFY 1825; TELEKI 1827). Teleki Ferenc verseit és egy kisebb prózai munkáját ugyanis először Döbrentei Gábor közölte az *Erdélyi Múzeumban* (TELEKI 1817a; TELEKI 1817b.), majd az ő segítségével jutott publikálási lehetőséghez az *Aurorában*, a *Hébében* vagy a *Szépliteratúrai Ajándékban*. Művészetpártolói tevékenységéért és addigi költészeti életművéért (ami mindössze csekély számú, elszórtan publikált költeményt jelent) 1831. február 16-án a Magyar Tudós Társaság is tiszteleti tagjává választotta. Nem csoda hát, hogy Kazinczy nem jött rá, kiről is lehet szó: egész egyszerűen nem tűnt fel neki, hogy Teleki Ferenc komolyan számításba vehető költő volna, életműve oly csekély volt, s olyannyira nélkülözte az epigramma célzásának másik oldalát, hogy fel sem merült a neve ebben a kontextusban.¹⁴

Teleki pályája azért is érdekes, mivel valami olyasmiért emelkedhetett akadémikusi rangra, ami még nem volt nyilvános, s közel sem férhetett hozzá bárki. Valami olyasmiért, ami már össze volt állítva, de az a szakmai közösség sem ellenőrizhette annak minőségét, amely e gesztust Teleki felé megtette. Persze több dolog is közrejátszhatott: a Tudós Társaság elölülőjének (elnökének) rokonáról volt szó; Teleki súlyos beteg volt, így számítani lehetett rá, hogy versei megjelenését már nem éri meg; a Tudós Társaságot irányító arisztokraták számára ismert lehetett a főúri költészetet művelő Teleki több költeménye is. A nyomtatott megjelenések mellett ugyanis számolhatunk a családi levelezés kiterjedtségével, valamint az arisztokrata családok belső kommunikációjának sűrű hálózatával is, még ha ezt dokumentálni manapság már nem könnyű.¹⁵ Teleki tehát aktora volt egy olyan nyilvánosságformának is, mely a kéziratos publikálást is használta, s a létrejövő intézményrendszer alapítói számára még magától értetődően legitimnek számíthatott e publikálási forma.¹⁶

Teleki 1831. december 16-án bekövetkezett halála után a régi barát, a pálya korábbi egyengetője, Döbrentei Gábor vállalkozott a versek kiadására, részben magának Telekinek,¹⁷ részben a Tudós Társaságnak megbízásából. A kötet, melynek ajánlóját a tanulmány elején már idéztük, 1834-ben jelent meg Döbrentei előszavával. Előtte szintén tőle jelent meg egy rövid életrajz (DÖBRENTÉI 1832, 45–46), utóbb – időközben leköszönvén a Tudós Társaság titoknoki posztjáról – tartott róla egy emlékbeszédet.¹⁸ A kortársak közül Toldy Ferenc jegyez még egy rövid életrajzot, melyet számos könyvében újra meg újra felhasznált.¹⁹ Döbrentei és

---

¹³ A megjelenésekről némi tájékoztatást ad Döbrentei kiadásának tartalomjegyzéke: TELEKI 1834, [III–VI.]

¹⁴ Persze a publikációira azért Kazinczy is felfigyelt, s ez annál is inkább adódik, mivel több ízben egy helyen publikálták verseiket. Egy ízben így ír gróf Dessewffy Józsefnek: „Gróf Telekinek Versezete nekem is tetszett. Mint én vevém által néhány ízben már a’ TE gondolatidat: úgy ő az említett helyeken Német íróktól vevé, ’s az nekem és neki nincs gyalázatunkra; tanulni, elmondani a’ mit másoknak mondásaikban megszereténk, nem szégyen. Ez a’ Teleki valóban szeretetre méltó lelkes ember. Sajnálom, hogy nem látám.” Kazinczy Ferenc Gróf Dessewffy Józsefnek, h. n., d. n. [érkezett: 1823. november 1.], in KazLev XVIII, 4246. lev., 427–431. Itt: 429–430.

¹⁵ E körből néhány családon belüli levelén (például Teleki Ferenc Teleki III. Lászlónak, 1814, MNL OL, P654 III. sor., 33. tétel, No. 230.) kívül tudunk egy gróf Mailáth Jánosnak írott levélről (MTAK Kt, K 365/I, 160.). Fennmaradt leveleinek kritikai igényű kiadását lásd VADERNA 2015a.

¹⁶ E kérdés poétika- és társadalomtörténeti vonatkozásaihoz lásd PRICE 2014.

¹⁷ Gróf Teleki Ferenc Döbrentei Gábornak, Paszmos, 1822. április 3., in TELEKI 1834, 229–232. Itt: 231–232; Gróf Teleki Ferenc Döbrentei Gábornak, Kolozsvár, 1829. május 29., in TELEKI 1834, 240–241; Gróf Teleki Ferenc Döbrentei Gábornak, Paszmos, 1831. április 28., in TELEKI 1834, 243–244. (Az első levél Döbrentei módosításaitól mentes változatához lásd VADERNA 2015a.)

¹⁸ DÖBRENTÉI Gábor: Gróf Teleki Ferenc magyar tudós társasági tiszteleti tagról emlékbeszéd, megholt 1831^b. decemb 16^d, MTAK Kt, RAL 141/1846. (A szöveg jegyzetelt változata: VADERNA 2015b.)

¹⁹ Toldy először az *Akadémiai Értesítő*be írt egy rövid méltatást az Akadémia könyvtárának gyarapodása apropóján: TOLDY 1854. Későbbi életrajzai: TOLDY 1857, 222–223; TOLDY 1869, 79–82; TOLDY 1871, 127–130; TOLDY 1873, 24–25; TOLDY 1876, 282–284.

Toldy szövegei tulajdonképpen a Telekivel kapcsolatos csekély recepció diskurzusalapító szövegei voltak, amennyiben az összes utánuk következő megnyilatkozás innen merítette adatait. Nagyrészt Döbrentein és Toldyn múlott hát mindaz, amit ma tudunk vagy tudni vélünk Telekiről, s amit ők kifejejtettek (vagy inkább nem vettek észre), az máig kimaradhatott a Teleki-életműből. Példának okáért a verses életműből nemcsak a Döbrentei által nem közölt versek maradtak el, de a már nyomtatottakat sem feltétlenül vették észre (TELEKI 1819), vagy így tűnhetett el a színházi ember Teleki, aki támogatta a kolozsvári színházat,²⁰ melynek alapításában nagybátyja aktívan részt vett (KERÉNYI 1990, 157–158), s aki lefordított egy darabot, melyet több ízben is előadtak.²¹ Kérdés, hogy vajon a Telekit irodalmárrá avató Döbrentei és az adatait kiegészítő Toldy mennyit láthatott az erdélyi birtokán élő grófból, s a számukra miként vált értékelhetővé ezen akadémikusi rangot is érdemlő költészet.

Döbrentei életrajza a különbség kiemelésével indul. „Különösnek tetszhetik ugyan, szent komoly tárgyra mindjárt szeszélyesnek sőt pajkosnak elékerülése, de a' változó kedv, hihetőleg, egymás után így eredeztette mindeneket.” (TELEKI 1834, XIII–XIV.) Azaz a Teleki megalkotta sorrend feltehetően keletkezési sorrendet rejt, mondja Döbrentei, s nem fedezhető fel mögötte komolyabb kompozíciós szándék. A versek tehát tematikailag rendkívül lazán kapcsolódnak csak, „[h]amar borulót, könnyen derülőt mutatnak így, e' busongó, e' lenge szülemények, 's ha azon kedvében, mellyre épen, hirtelen ingerlékenysége kapta, el is végzé az elejébe vettet, szerencsésen is bevégző költői talentumot.” (TELEKI 1834, XIV.) Tehát Teleki nem tudta befejezni, amit elkezdett, csapongó képzelete mögött akkor csillámlott fel a tehetség, amikor sikerült valamit befejeznie. Persze maga Teleki is írt magáról ilyesmit Döbrentének.²² mégis érdemes figyelni arra, mily szépen simul az unatkozó, s unalmában verseket írogató főúr közhelyes képéhez e leírás. Érdekes módon innen magyarázza Döbrentei Telekinek a lazább verselési szokásait is: ismét mentegeti, ezúttal azért, mert a rímes dalokat „egyenesen muzsikának” készíti, s lemond a pontos verselésről, az „aprózó gond”-ról, hogy „gondolatot, érzést, képet, természetet el ne bennítson”. (TELEKI 1834, XV.) Az más kérdés, hogy Döbrentei mennyit alakított épp a verselésen a szövegek szerkesztése közben (erről még később szót ejtünk). Döbrentei itt egyértelműen korának érzékeny költészeteszménye felől közelít anyagához,²³ s éppen annak főúri hagyományait felejt el: a főúri költészet ugyanis formailag közel sem volt olyan szigorú, mint a 18. század végén népszerűvé váló utódja. Azok a rímhibák például, melyeket Döbrentei oly szorgosan javít át, a főúri költészet barokkos hagyományában kisebb hibának tűnhettek fel, s a lazább rímes verselés, melyhez nem egyszer dallam is kapcsolódott, e tradíciót látszik követni. A még tovább fejtegetett és részletesebben is bemutatott verstani sajátosságok után Döbrentei érvmenete témát vált, s a külön, verseket komolyabb poétai szaktudás nélkül, amatőrként író főúr képéről áttér az ember jellemrajzának festésére. Teleki legfőbb erényét szerénységében látja, mely – bár Döbrentei ezt nem mondja

---

²⁰ Döbrentei Gábor írja Dessewffy Józsefnek: „Ez a' Gróf Teleki Ferencz elébb nagy pártfogója vala a' Kolozsvári Német theatrumnak, egy eleven eszü, mulatságos, jó szivü ember.” Döbrentei Gábor Gróf Dessewffy Józsefnek, Maros-Németi, 1817. október 9. MNL OL, P91 5. cs. 53.

²¹ Enyedi Sándor adatai alapján Joseph Weidmann magyar tárgyú darabját (*Corvinus Mátyás vagy a hűség győzedelme*) 1819. május 17-én mutatták be először Rhédei László báltermében, s később színpadra került a kassai színtársulatnál is 1830. november 25-én. Előbbihez: ENYEDI 1982, 196; utóbbihoz: CSÁKY 1830. Ennek hasonló kiadása: ENYEDI 1979.

²² Például: „Hogy írásom nem igen szép, megengedj. Csak ugyan *domine frater*, tudok én szépen és tisztán írni. De az a' bajom, gondolataim ezerszer sebesebbek kezemnél 's osztán csak habarok, hogy el ne felejtsek hamarabb valamit gondolatimból, minekelőtt leírnám.” Gróf Teleki Ferenc Döbrentei Gábornak, Paszmos, 1817. szeptember 23., in TELEKI 1834, 207–211. Itt: 210–211.

²³ Arról nem is beszélve, hogy a jelek szerint – akárcsak évekkel később a Berzsenyié esetében fogja – Teleki kötetét arra is felhasználta, hogy kurrens irodalmi vitáiban állást foglaljon, itt éppenséggel Kisfaludy Sándor ellenében: „Gr Teleki versei kiadásában megbonyitottam Sándor iránt, a' mit kellett.” Döbrentei Gábor Gróf Dessewffy Józsefnek, Buda, 1835. május 22. MTAK Kt, M. Irod. Lev. 4r 3. sz.

ki – szemben áll a főurakkal kapcsolatos közkeletű előítéletekkel. A mondanivalóhoz képest rendkívül hosszadalmas okfejtésben Döbrentei szinte azért mentetgetőzik, hogy közzétette barátja azon leveleit, melyben leginkább csak annak szerénysége és önmegtartóztatása domborodik ki: „barátunkról is ha szólunk; úgy vessük, a’ milyen volt. Ez ád, emberismeretet.” (TELEKI 1834, XVIII.) A továbbiakban következik még egy rövid életrajz, melynek ismertetésétől itt és most eltekintünk, s végül a kiadó bocsánatkérése, hogy magamagát dicsérő levélrészleteket is kiadott.

Érdemes megnézni, hogy Toldy Ferenc miképpen láttatja a főúri műveltséget Teleki példáján keresztül. Teleki életmódja szerint szorosan kapcsolódik költészetéhez, amennyiben verseinek derűje összekapcsolódik a poéta vidám természetével: „Valódi patriarchiai és költői életet folytatott ő családja, a szelíd lelkületű gróf Teleki Sarolta, ifj. Ferenc húga, s gyermekei körében, kik közül egy fia s egy leánya maradtak életben; gazdálkodva, kertészkedve, verselve és – delejezést élvezve.” (TOLDY 1871, 129.) A patriarchiai élet és a költői élet összekapcsolódása látszólag a költőéletrajzok 18–19. században oly gyakran visszatérő sztoikus narratívájára utal, melynek értelmében a magánéletét szabályos rend szerint, bensőséges családi körben élő ember a köznyilvánosság elé lépve egy közösség boldogulásáért tevékenykedik, s a különböző területeken szerzett tapasztalatait képes egymással összeegyeztetni. A kertészkedés és a verselés összefüggései szintúgy ebbe az irányba mutatnak: a kis földdarabon – mintegy Tusculanumban – maga kezével gazdálkodó költő képze az autonóm művészi létezés adekvát formája. E toposzoknak ugyanakkor az eltávolítását is megfigyelhetjük, méghozzá azáltal, hogy Toldy finoman jelzi: itt mégiscsak egy különc arisztokrátáról van szó. A patriarchiai élet ugyanis nem nélkülözte a főurak elkényelmesedett életformájának konnotációit (nem kell Jókai Mór Kárpáthy Jánosáig menni, hogy erre példákat találjunk), s a delejezés poentírozott emlegetése is azt a célt szolgálja, hogy Teleki különtségét kiemelve. Így az alternatív természettudományos elméletekben való naiv hit (Mesmer követése és a delejezés) visszamenőleg is idézőjelbe teszi azon toposzok által megidézett költészeteszményt, melynek elemeit Toldy addig következetesen helyezte egymás mellé.

A műkedvelő, dilettáns, zsenijét alkalmilag felcsillantó unatkozó főúr képének felépítése nemcsak azért érdekes, mert a kor bizonyos főrangúakkal kapcsolatos előítéleteit mozgósította (SÁNDOR 2012, 210–216), hanem e költészet alapvető karakterét is kijelölni hivatott. Hiszen itt épp e sztereotípiá *ellenében* történik meg a költő színre lépése, amennyiben a költő különtsége révén éppen a társadalmi szokásrendek ellenében jön létre a Teleki-líra. A pálya átfogó értékelésére azonban immár csak a Döbrentei-kiadás alapján volt mód: így tett Toldy, később Abafi Lajos vagy Hoós Ferenc (ABAFI 1877; HOÓS 1908). Ezt azért fontos hangsúlyoznunk, mivel Döbrentei szöveggondozóként alaposan átdolgozta a Teleki-szövegeket: nagy számban hagyott ki költeményeket, állításával szemben itt-ott megbontotta az eredeti kompozíciót, s az összes verset többé-kevésbé átírta. A verselést mindenütt igyekezett szabályossá tenni, volt, hogy egész versszakokat hagyott el, javította a nyelvjárási sajátosságokat. A fordítások esetében is jelentősen változtatott, ezeknél láthatólag az eredeti szövegeket is figyelembe vette. Ez az eset arra figyelmeztethet bennünket, hogy mennyire változékony az a szövegbázis, melyre egy-egy kutatás ráépülhet. Különböző státuszú szövegek állnak ma rendelkezésünkre, mint elődeinknek: egyfelől bizonyos dokumentumok időközben eltűntek, szövegközléseik pedig esetlegesen és bizonytalanok, másfelől viszont a legfontosabb forrásanyagunk, a versek eredeti szövege előkerült. Máskülönben az is látszik, hogy a szövegkiadó miképp igyekezett a maga képére formálni anyagát: Döbrentei nemcsak az előszóval kívánta megalkotni a főúri költő egy változatát, de a szövegeket magukat is e képhez igazította. Az így létrejövő poéta az érzékeny poétikák felől lett olvasható, miközben a főúri tradíció nyomai gyengültek.

(rendi költőből érzékeny költő)

Egy jövőben elkészítendő szövegkiadás jobban láthatóvá tehetné a szerzői arckép e formálódását: azt a folyamatot, ahogy e költészetet Döbrentei az érzékenységi poétikájának megfelelően hangszerelte át, s másfelől igyekezett megszabadítani azt annak rendi logikájától. A továbbiakban egy olyan példát mutatok be, mely könnyedén beilleszthető volt egy érzékeny tradícióba: hiszen Friedrich Schiller *Die Ideale* című költeménye maga is az érzékenységi problémaköréről szóló metareflexív filozófiai költemény.²⁴ Teleki fordítása persze finoman eltolja az eredeti költemény hangsúlyait: a Schiller-verset a maga rendi poéziséhez igazítja hozzá. Döbrentének, amikor módosít a fordítás szövegén, nem magával a rendi ideológiával lehetett problémája (Teleki, mint annyian mások ekkoriban, többek között Berzsenyi is, a republikanizmus politikai nyelvét beszélte), inkább azzal, hogy olyan lírai arcképet kívánt felrajzolni, ahol a főrangú költő számára a lírai önkifejezés önnön érzékenységeinek megnyilvánulási formája egyfelől, s ennek közösségi vonatkozásai a nyelv művelésben mutakozhatnak meg másfelől. A kiválasztott példában Döbrentei viszonylag ritkán avatkozott be – legalábbis önmagához képest –, de talán még így is érzékelhetővé válik, miként kísérelte meg a szövegkiadó finoman elvarni Teleki költészetének közösségi vonatkozásait.

	Teleki Ferenc ²⁵	Teleki Ferenc Döbrentei Gábor átíratában ²⁶	Friedrich Schiller ²⁷
	Az Idealok /: Schiller után :/	Az Idealok. Schiller után.	Die Ideale
1	'S hát már válni készülsz hűtlen! Kedves fántáziáiddal? 'S végképp el repülsz kérhetetlen, Örömmel, s fájdalommal, Oh! Arany idejét éltemnek, Illy hamar lássam reptébe Hijában, – mert habji sietnek Az Örökség tengerébe.	'S csak ugyan válsz hát már hitetlen Kedves phantasiáddal, 'S végkép elröpülsz kérhetetlen, Örömmel, 's fájdalommal, Oh! arany idejét éltemnek Semmi sem tartja reptébe? Hijában, – habjai sietnek Az örökség' tengerébe.	So willst du treulos von mir scheiden Mit deinen holden Phantasien, Mit deinen Schmerzen, deinen Freuden, Mit allen unerbittlich fliehn? Kann nichts dich, Fliehende! verweilen, O meines Lebens goldne Zeit? Vergebens, deine Wellen eilen Hinab ins Meer der Ewigkeit.
2	Azon napok fényei meg szűntek, Mellyek az ifjút vezették, S azon nagy Idealok el tűntek. Mellyek lelke 'k'etsegtették, A mit szívem olly édesen hitt Oda, – mint egy el tűnt álom 'S a hová a komor való vitt Ott a szép jót, nem találok.	A' fénylett napok lehullának Mellyek az ifjút vezették, Az ideálok elbolygának Mellyek lelke 'k'ecsegtették, A' mit szívem olly édesen hitt, Oda, – mint egy eltűnt álom, 'S a' hová a' komor való vitt, Ott a' szép-jót nem találok.	Erloschen sind die heitern Sonnen, Die meiner Jugend Pfad erhellt, Die Ideale sind zerronnen, Die einst das trunkne Herz geschwellt, Er ist dahin, der süße Glaube An Wesen, die mein Traum gebar, Der rauhen Wirklichkeit zum Raube, Was einst so schön, so göttlich war.
3	Mint hajdon Pygmaeon a követ Kérő tűzével ölelte, Mig lelket a márványba öntött, 'S szerelmét belé lehelte; Igy ölelém a' természetet Énis Ifju szerelmembe, Mig valahára fel ébredet Öis költői keblemben.	Mint hajdan Pygmalion a' követ Kérő tűzével ölelte, Mig márványba önte lelket 'S belé szerelmét lehelte, A' természetet így karolám Én is ifju szerelmemben, Mig hév leheltét tapasztalám Végre költői keblemben.	Wie einst mit flehendem Verlangen Pygmalion den Stein umschloß, Bis in des Marmors kalte Wangen Empfindung glühend sich ergoß, So schlang ich mich mit Liebesarmen Um die Natur, mit Jugendlust, Bis sie zu atmen, zu erwärmen Begann an meiner Dichterbrust.
4	S velem osztván érzéseim hangját, A nema nyelve meg szolla, 'S meg értvén szerelmem szív hangját, Engemet vissza csokola, Ah! akkor rosa, a zöld fa, 'S ezüst forrás véllem beszéllett, Mindenből akkor mosolyogva Néze reám a' vidám élet.	'S velem osztván érzésem hangját, A' néma nyelve felszóla, 'S megértvén szerelmem szív hangját, Engemet vissza csokola. Ah! akkor róza, zöldelő fa, 'S a' forrás velem beszéllett, Mindenből akkor mosolyogva Néze rám a' vidám élet.	Und teilend meine Flammentriebe Die Stumme eine Sprache fand, Mir wiedergab den Kuß der Liebe, Und meines Herzens Klang verstand; Da lebte mir der Baum, die Rose, Mir sang der Quellen Silberfall, Es fühlte selbst das Seelenlose Von meines Lebens Wiederhall.

²⁴ E problémaköréről lásd ALT 2004, 261–303.

²⁵ MTAK Kt, RUI 4r 43. sz. ff. 113–118.

²⁶ TELEKI 1834, 83–88.

²⁷ A költemény eredetileg a *Musen-Almanach*-ban jelent meg (SCHILLER 1796), e két versszakkal hosszabb változatot Schiller átdolgozva jelentette meg összegyűjtött költeményeit tartalmazó kötetben 1800-ban (SCHILLER 1800, 42–46). Előbbi kritikai kiadása: SCHILLER 1943, 234–237; utóbbi: SCHILLER 1983, 367–369. Mivel Teleki a második változatot fordította, mi is azt közöljük.

5	Egy mindenható özön osztón A szűk mejjet feszítette, Mert emelt lelke vágyása lón, Hogy dicső lenne élete, Ah! a világ sokat igére, Míg bimbójában rejtezett, De midőn ki nyílt, jaj végtére Milyen csekély, és szegény lett.	Egy mindenható özön osztón A' szűk mellett feszítette, Mert emelt lelke' vágyása lón, Hogy dicső lenne élete, 'S ah! a' világ sokat igére, Míg bimbójában rejtezett, De midőn kinyílt, jaj végtére Milyen csekély és szegény lett!	Es dehnte mit allmächtigem Streben Die enge Brust ein kreißend All, Herauszutreten in das Leben In Tat und Wort, in Bild und Schall. Wie groß war diese Welt gestaltet, Solang die Knospe sie noch barg, Wie wenig, ach! hat sich entfaltet, Dies wenige, wie klein und karg.
6	Mily mérész bátorsággal lépett Az Ifju pályájába, Almadott ő egy Egi képet, S boldog vala szép álmába Az éther szélső csillagához Emelkedtek vágyásai, S akár mily nagyinak magossához Fel repítették szárnyai –	Milly merészen hitte a' szépet Az ifju, hév pályájában, Álmódott ő egy égi képet, 'S boldog vala világában: Az éther szélső csillagához Emelkedtek vágyásai, 'S akármily nagyinak magosához Felrepítették szárnyai.	Wie sprang, von kühnem Mut beflügelt, Beglückt in seines Traumes Wahn, Von keiner Sorge noch gezügelt, Der Jüngling in des Lebens Bahn. Bis an des Äthers bleichste Sterne Erhob ihn der Entwürfe Flug, Nichts war so hoch, und nichts so ferne, Wohin ihr Flügel ihn nicht trug.
7	S oh! mely könnyen fel felé repdes Mindent játszódva intéz el, Mert mellette lebeg négy kedves, Uti társ segítő kézzel, A Szerelem menny jutalmával, A ditsőség nagy nevével, A Szerentse sok aranyával, 'S az igaz Egi fényével.	'S oh! mely könnyedleg felrepdese! Mindent játszva intézett el, Mellette lengvén négy kedvese Uti társul segéd kézzel: A' szerelem menny' jutalmával, A' dicsőség nagy nevével, A' szerencse, sok aranyával, 'S az igaz, égi fényével.	Wie leicht ward er dahingetragen, Was war dem Glücklichen zu schwer! Wie tanzte vor des Lebens Wagen Die luftige Begleitung her! Die Liebe mit dem süßen Lohne, Das Glück mit seinem goldnen Kranz, Der Ruhm mit seiner Sternenkronen, Die Wahrheit in der Sonne Glanz!
8	De áh! az út zajjos kezdetén A kísérek el széledtek, 'S a terhelt élet' közepettén Üress képzelmenyi lettek, El repült a szerentse hamar, A tudás szomja meg nem szűnt, Az igaz látni tisztán akar, 'S pedig nap fényre már el tűnt.	De ah! az út' zajjos kezdetén A' kísérek elszéledtek, 'S a' terhelt élet' közepettén Üres képzelmenynyé lettek, Elrepült a' szerencse hamar, A' tudás' szomja meg nem szűnt, A' kétség még tisztábbat akar, 'S pedig nap fénye már eltűnt.	Doch ach! schon auf des Weges Mitte Verloren die Begleiter sich, Sie wandten treulos ihre Schritte, Und einer nach dem andern wich. Leichtfüßig war das Glück entflohen, Des Wissens Durst blieb ungestillt, Des Zweifels finstre Wetter zogen Sich um der Wahrheit Sonnenbild.
9	Láttam a ditsőség pálmáját Tapodva köz lélek fején, S a szerelem rosas arcját Sárgulni tavasz eleén, Itt áll már az élet éjfele S az út mind mind nehezebb lett, S a remény a setét utra le Egy halavány sugárt alig vet.	Láttam a' dicsőség' pálmáját Tapodva köz lelke fején, – 'S a' szerelem rózsás arcját Sárgulni tavasz elején. Itt áll már az élet éjfele, 'S az út mind mind nehezebb lett, 'S a' remény a' setét utra le Halvány sugárt is alig vet.	Ich sah des Ruhmes heilige Kränze Auf der gemeinen Stirn entweiht. Ach! allzu schnell nach kurzem Lenze Entfloh die schöne Liebeszeit. Und immer stiller warts und immer Verlaßner auf dem rauhen Steg, Kaum warf noch einen bleichen Schimmer Die Hoffnung auf den finstern Weg.
10	A sok ígérő reméltekből Mellyik maradt hív urához? Mellyik vigasztal mind ezekből? Mellyik kísér sir házához? Te ki gyógyítsz minden sebeket S mint orvos hozzám érkeze, Ki könnyebbítetd a terheket Te! barátság áldott keze.	A' sokat ígért reméltekből, Mellyik maradt hív, urához! Mellyik vigasztal mind ezekből? Mellyik kísér sir' házához? Te, ki ír vagy minden sebeket, Gyengéd szelid baráti kéz! Ki, könnyebbítetd a' terheken, Kora vágyom kit lelve néz.	Von all dem rauschenden Geleite, Wer harrete liebend bei mir aus? Wer steht mir tröstend noch zur Seite, Und folgt mir bis zum finstern Haus? Du, die du alle Wunden heilest, Der Freundschaft leise zarte Hand, Des Lebens Bürden liebend teilest, Du, die ich frühe sucht und fand.
11	És te ki vele jól égyezel Munkálkodás – a ki noha Csak csendesén, s lassu kézzel De mind építetz, s nem rontetz soha. Ki ragadazván az időket Csak kis porszemként örölsz, De minutákkal esztendőket Az örök számból ki törölsz.	'S te, ki zajban is egy vagy ezzel, Munkálkodás! a' melly noha Csak csendesén 's lassu kézzel Építgetsz 's nem rontasz soha: Ki, ragadozván az időket, Csak kis porszemként örölsz, De, perczet, napot, esztendőket, Az örök számból letörölsz.	Und du, die gern sich mit ihr gattet, Wie sie, der Seele Sturm beschwört, Beschäftigung, die nie ermattet, Die langsam schafft, doch nie zerstört, Die zu dem Bau der Ewigkeiten Zwar Sandkorn nur für Sandkorn reicht, Doch von der großen Schuld der Zeiten Minuten, Tage, Jahre streicht.

A változtatások egy jelentős része ortográfiai, ezekkel most nem foglalkozunk. Egy másik nagyobb csoport a nyelvjárási változatok komolyabb redukciója – néhány példa: „habji” > „hajjai” (1,7); „égy” > „egy” (2,6); „hajdon” > „hajdan” (3,1) „öntett” > *öntött (3,3 – itt Döbrentei a rímhelyzet miatt inkább az „önte” alakot használta); „szerelmembe” > „szerelmemben” (3,6); „keblembe” > „keblemben” (3,8); „meg szolla” > „felszóla” (4,2 – ’megszólal’ jelentésben); „mejjet” > „mellet” (5,2); „mérész” > „merészen” (6,1); „Almadott”

> „Álmodott” (6,3); „csillagjához” > „csillagához” (6,5); „játzodva” > „játszva” (7,2); „ragadazván” > „ragadozván” (10,5). Teleki meglehetősen lazán kezeli a szótagszámokat, Döbrentei ezekben az esetekben is korrigál – példának okáért a 4,6 vagy a 9,8 sorokban: „’S ezüst forrás véllem beszéllett” > „’S a’ forrás velem beszéllett”; „Egy halavány suárt alig vet” > „Halvány sugárt is alig vet”. S persze olyan eset is van, ahol Döbrentei a saját nyelvi leleményeit illeszti a versbe, mint például a 3,5 vagy a 7,1 sorokban: „Igy ölelém a’ természetet” > „A’ természetet így karolám”; „S oh! mely könnyen fel felé repdes” > „’S oh! melly könnyedleg felrepdese!” A második szakasz elejét pedig feltehetően túlon túl egyszerűnek érezte, amikor poétikusabbra kívánta hangolni:

Azon napok fénnyi meg szüntek, Mellyek az ifiut vezeték, S azon nagy Ideálok el tűntek. Mellyek lellem’ ketsegették	>	A’ fénylett napok lehullának Mellyek az ifjut vezeték, Az ideálok elbolygának Mellyek lellem’ kecsegették
--	---	--

Az aprónak tűnő változtatások mögött azonban koncepcionális kérdések is megbújhatnak. Először is Döbrentei valamiképpen dinamizálni próbálta a költemény kifejezéseit. Schiller versében az első szakasz megszólítottjának („du”) kiléte csak a hatodik sorban derül ki: „meines Lebens goldne Zeit”. Ez a késleltetés egyfelől előkészíti azt, hogy a továbbiakban az aposztrophé alakzata változatos formában újra meg újra felbukkan, másrészt a megszólítottak bizonytalansága (vajon az élet arany ideje vagy inkább maguk az ideálok a címzettek?) el is fedi, hogy e vers végső soron mégiscsak az időbeliség kérdését teszi témájává. Amikor Döbrentei, mint például a második szakasz esetében láttuk, némiképp dinamikusabb formákat használ, akkor az időbeliségre mint folyamatra irányítja a vers olvasójának figyelmét. Például rögtön a költemény első sorában ezek szerint módosít a „willen” ige Teleki-féle fordításán: Teleki a „készül” (’akar’) igével adta vissza azt viszonylagos szöveghűséggel, míg Döbrentei ehelyett a „csak ugyan” kifejezést szúrta be, s ilyenformán a folyamatot magát hangsúlyozta. Ugyanennek a szakasznak a hatodik sorában pedig Döbrentei a „repte” szót értelmezte át:

Oh! Arany idejét éltemnek, Illy hamar lássam reptébe Hijában, – mert habji sietnek Az Örökség tengerébe.	>	Oh! arany idejét éltemnek Semmi sem tartja reptébe’? Hijában, – habjai sietnek Az örökség’ tengerébe.
---	---	--

A „reptebe” kifejezéssel Teleki talán az eredeti „Fliehende!” felkiáltását szerette volna érzékeltetni, bár a *fliehen* ige alakjainak ismétlése végül egyik magyar változatban sem jelenik meg. Telekinél az idő „reptebe[n] látás” arra a topikus képre utal, miszerint az „idő elrepül”, míg Döbrentei számára az „arany idő repülésének” végéről van inkább szó, hiszen az ő változatában a repülés véget ér azáltal, hogy az élet arany ideje az örökség tengerébe folyik. (E módszerrel Döbrentei talán azt próbálta elkerülni, hogy az „idő elrepül” és az „idő folyik” metaforák egymás mellé helyezése képzavarhoz vezessen.)

A harmadik szakaszban, amikor a Pygmalion-hasonlat kezdődik, Teleki olyan megoldást választ, mely megmarad a mítosz körében: „Bis sie [die Natur] zu atmen, zu erwarmen / Begann an meiner Dichterbrust” – olvassuk Schillernél, s Teleki elérte a Pygmalionra vonatkozó célzást, amikor nála a költői kebelben ő „ébred fel”. Döbrentei viszont nagyobb hangsúlyt fektetne ismét a folyamatra: ő nem hagyja ki az „atmen” és „erwarmen” igéket, még ha az egyiket melléknevesíti is: „Míg hæv leheltét tapasztalám”. Döbrenteinél ismét a folyamatszerűség lesz a fontos, s kevésbé a kezdet (bár a „végre” módosítószava utal azért e vonatkozásra).

Hogy Döbrentei módosításainak egy másik irányát megérthessük, érdemes elidőznünk néhány mondat erejéig a német költemény szerkezetén. Mely „ideálokról” van szó Schiller versében? A cím azt sejteti, hogy róluk lesz szó, s a második szakaszban olvashatjuk a tételt: „Die Ideale sind zerronnen” (Telekinél: „S azon nagy Ideálok el tűntek”; Döbrenteinél: „Az ideálok elbolygának”). Kettős szembesítéssel él a vers: egyfelől az élet arany ideje áll szemben annak elmúlásával, másfelől pedig a létben való édes hit („der süße Glaube / An Wesen”) áll szemben az erőszak durva valóságával („Der rauchen Wirklichkeit zum Raube”). E kettő időben követi egymást: előbb a fiatalkor sikereiről olvashatunk (miközben a durva való folyton fenyeget a háttérben, lásd 5,7–8), ezt a részt a Pygmalion-hasonlat vezeti fel (3,1–8), majd négy versszakon keresztül jutunk el az ideálok megnevezéséig (ennek a résznek épp a közepén zökkent ki minket csaknem a való). Az ideálok a hetedik szakasz szerint: „die Liebe”, „das Glück”, „der Ruhm” és „die Wahrheit”. A szöveg ezt úgy emeli ki, hogy a 7. szakasz utolsó négy sora mintegy tételszerűen felsorolja ezt a légies kíséretet („luftige Begleitung”). A következő két szakasz azt beszéli el, hogy a négy ideál miként hagyta cserben az ifjút – itt ismét szimmetrikus a szerkezet: előbb az útról való letérésről szól (8,1–4), a költemény első sorának „treulos” módhatározóját itt megismétli, azaz látszólag itt kapunk választ az egész vers kérdésére, a következő nyolc sor (8,5–8 és 9,1–4) e négy ideál eltűntét mondja újra, majd (9,5–8) ismét visszatér az út metaforájához, melyet a „Steg”–„Weg” rím külön hangsúlyossá tesz. Teleki ezt a párhuzamos és arányos szerkesztésmódot idáig viszonylag pontosan követi, Döbrentei azonban e ponton (8,7–8) belenyúl a fordításba:

Az igaz látni tisztán akar, 'S pedig nap fényre már el tűnt.	>	A' kétség még tisztábbat akar, 'S pedig nap fénye már eltűnt.
---	---	--

Az igaz, hogy Teleki ismét leegyszerűsítette a német eredetit („Des Zweifels finstre Wetter zoge / Sich um der Wahrheit Sonnenbild.”), hogy mást ne mondjak, kihagyta a kételkedés mozzanatát, mely sötét vihart von az igazság ideálja fölé. Döbrentei visszacsempészi ugyan a kételkedést, ám az ő változata homlokegyenest az ellenkezőjét mondja, mint Telekié: nála a kétség akar tisztán látni. Egész pontosan: tisztábban – de hogy minél tisztábban, azt ez a változat nem teszi világossá: a tisztaság feltehetően nála is a látás tisztaságára vonatkozik. Mindenesetre azáltal, hogy az igaz kikopott a szövegből, a négy ideál egyikét már itt elveszítjük ebben a változatban.

Ennél jelentősebb beavatkozás, hogy Teleki a „dicsőség” („Ruhm”) kapcsán korának republikánus politikai szótárából illeszt kifejezéseket a költeménybe:

Ich sah des Ruhmes heilge Kränze Auf der gemeinen Stirn entweiht.	>	Láttam a dicsőség pálmáját Tapodva köz lélek fején
--	---	---

A „gemein” jelző itt nyilván ’közönséges, hitvány, durva, kulturálatlan’ jelentésben szerepel, tehát a schilleri mondat annyit tesz, hogy „láttam a hír szent koszorúit felszentelve közönséges homlokon”, azaz nem az arra érdemes személyek érdemelték ki a dicsőséggel együtt járó kitüntetést. Teleki nem egyszerűen félrefordítja e mondatot, hanem saját kötetének logikájába illeszti: a rendi költészetben is feltűnik a kor népszerű politikai nyelve, mely a régi erények (a virtus) bukását látják a hanyatló jelenben. Korábban sem volt véletlen hát, hogy a jelen dimenziója Telekinél kevésbé volt dinamikus: a morális hanyatlás tudata (legalábbis állandó veszélye) nem annyira jelen és múlt folytonosságában, mint inkább differenciájában (valamiféle végzetes szakadásban) ragadható meg.

A „köz lélek” kifejezés egy olyan értékrendszerbe illeszkedik, ahol a közösségi (és a közösségért való) cselekvés az egyéni érdek fölé emelkedik. „A’ köz lélek éleszt az egész embert, az egész közönséget, az egész nemzetet: és némellykor vagyon köz lélek, melly az egész világot éleszti” – olvashatjuk egy teológiai fejtegetésben. – „Az uralkodó, nyilvánosan

mindent igazgató titkos köz lélek szüli a' világ' változásait, a' nemzi a' törvényeket, a' hajtja-végre a' törvények rendszabását, a' köz lélek szolgáltatja-ki az igazságot, a' tartja vagy rontja a' tulajdont, az háborítja, 's újra rendbe szedi a' társaságot: a' forgatja-föl az uralkodó székeket, a' rontja-e a' nagyságok' tornyos kicsínységeit, és mindezeknek töredékiből az épít új nagyságokat, hogy légyen a' következendőnek is, a' mit lerontson.” (SZALAY 1833, 131.)²⁸ Tehát a köz lélek egy társadalmat szervező erő, amely nélkül nincsenek törvények, megszűnik az igazság, megbomlik a társadalmi rend. (Az idézett érvelés közvetve a társadalmi szerződéshez köti mindezt: a köz lélek ugyanis képes felforgatni az „uralkodó székeket” is, ha arra van szükség.) Ilyen értelemben használja a francia felvilágosodás konzervatív kritikája ellen Lassú István (LASSÚ 1836, 104), a gróf Dessewffy Józseffel vagy Kossuth Lajossal vitatkozó gróf Széchenyi István (SZÉCHENYI 1831, 363; SZÉCHENYI 1841, 195), vagy a gróf utóbbi vitájához hozzászólván a rómaiak erényeit említvén Kuthy Lajos (KUTHY 1841, 63). A példákat még hosszan lehetne sorolni, s szinte kizárt, hogy a kifejezés e jelentését Döbrentei ne ismerte volna. Berzsenyi Dániel gróf Festetics Lászlóhoz írott ódájában például e sorokat olvashatjuk:

Köz lelkeket fojt a' buta semmiség
A' Tartarus' mély tengerébe,
'S híroket és nevöket kitörli. (BERZSENYI 1979, 98.)

És itt említhetjük, hogy a „tapod” ige e pejoratív használata szintén példák sorával lenne illusztrálható. Berzsenyi első, 1813-as kötetében hétszer is előfordul ebben a jelentésben: 'megaláz, semmibe vesz és elpusztít értékeket'. Például idézhetjük a *Barátimhoz* két szakaszát:

Látja a' virtust letapodva nyögni,
Látja a' bűnnek koronás hatalmát,
Socrates' méregpoharát 's Tybèrnek
Thrónusa' mocskát

Látja, és keblét szomorún bezárja;
'S mint az őszült kor komor és magányos
Rejteket választ, 's szenelője mellett
Tépi bajúszát. (BERZSENYI 1813, 102.)²⁹

A bajúszát tépő ember az erények „letapodása” miatt vonul vissza rejtekébe – ismét a közösségért aggódó magánember sztoikus képét idézve.

Teleki Schiller-fordításában tehát e két sor úgy értelmezhető, hogy a dicsőség pálmája magától értetődően volt ott a köz lélek fején, ám az én látta azt tapodva (azaz megalázva és tönkre téve). Döbrentei Teleki Schiller-fordításán egy apró, de annál jelentősebb módosítást hajt végre:

Láttam a dicsőség pálmáját Tapodva köz lélek fején	>	Láttam a' dicsőség' pálmáját Tapodva köz lelke fején
---	---	---

Azáltal ugyanis, hogy birtokos esetben tette át a lélek kifejezést, eltávolította a felidézett politikai terminustól. Sajátos kettős birtoklás jön így módon létre, hiszen nem derül ki, hogy kinek a lelke fején látta a lírai alany a dicsőség pálmáját. Döbrentei inkább visszavezeti a szöveget annak eredetijéhez: a „köz” kifejezés itt a „gemein” fordítása, azaz 'közönséges,

²⁸ A köz lelket az anyaszentegyházzal is összekapcsolja egy református (!) halotti beszéd érvelése: SZILÁGYI 1819, 93. (Idéztük korábban, hogy Teleki Ferenc is publikált verset a kötetben.)

²⁹ A záró képet Berzsenyi utóbb javította. Lásd BERZSENYI 1979: 80–81. A kép recepciójáról lásd CSETRI 1986, 239–244.

hitvány'. Mindez arra utalhat, hogy a dicsőség vált közönségesse, miképp a következő két sorban is a szerelem arca sárgul meg már a tavasz elején. A „köz lélek” kifejezés ilyen összekapcsolása a hitványsággal nem példa nélküli, s nem Döbrentei leleménye. Például a *Regélő* folyóirat közli Kisfaludy Károly nyomán az ismeretlen S. Karolina átíratában az alábbi „jeles mondást”:

Mig más érdemeit köz lélek alázni törekszik,
Fényre deríteni azt a' nemes elme buzog. (KISFALUDY Károly után S.
Karolina 1835.)

Döbrentei nem pusztán azért változtat, mert pontosítani akarja a szöveget, s vissza akarja azt vezetni a schilleri eredetihez (az ő fordítását sem nevezném pontosnak), hanem azért is, mert a temporalitásról alapvetően másként gondolkozik. Miután a Schiller-vers felsorolta ifjúságának azokat az ideáljait, melyek elmúltak, az utolsó két szakaszban két olyan kísérőjét („Geleite”) említi, akik kitartottak mellette a sötét házig („bis zum finstern Haus”):³⁰ a barátságot („Freundschaft”) és a munkálkodást („Beschäftigung”). Előbbi ideál a társiasság egyik korabeli, érzékeny alapfogalmára utal (melyről még ejtünk szót), utóbbi esetben pedig Schiller visszavezeti a verset a kiindulópontjára, amikor az időbeliség kérdését veti fel. Az ideálok eleddig ugyanis elenyésztek az időben (az élet arany ideje után), ám e kettő hűségese kísérő maradt. Az idealitás temporalizálása ugyanakkor felvet egy fontos kérdést is: egy alapvetően narratív módon, allegorikus formában megképzett emberi élet miképpen vezethető vissza annak atemporalis alapjaihoz?

Und du, die gern sich mit ihr [mit der Freundschaft] gattet,
Wie sie, der Seele Sturm beschwört,
Beschäftigung, die nie ermattet,
Die langsam schafft, doch nie zerstört,
Die zu dem Bau der Ewigkeiten
Zwar Sandkorn nur für Sandkorn reicht,
Doch von der großen Schuld der Zeiten
Minuten, Tage, Jahre streicht.

A költemény utolsó sorai többféleképpen is értelmezhetőek. A homokszemek egyfelől jelzik, hogy a munkálkodás apró lépésekben teremt, másfelől a homok lepergése a homokórára tett utalás is egyúttal, mely hagyományos *vanitas*-motívum. (Ehhez lásd PANOFSKY 1997.) A munkálkodás ugyan soha nem lanyhul, lassan teremt és sohasem rombol, de vajon ellen tud-e állni annak, ami az idézett kép ikonográfiai konnotációiból (az idő mindent elpusztító hatalmából) következik? Ilyenformán az utolsó sorok úgy is értelmezhetőek, hogy amikor a munkálkodás eltörli az idők nagy adósságát vagy bűnét voltaképpen magát a temporalitást győzi le, másfelől pedig úgy is, hogy az idő (a percek, a napok, az évek) eltörlése épp azt tünteti el, ami emberi volt (hiszen az élet arany idejét is felszámolja). Talán az sem véletlen, hogy Wilhelm von Humboldt úgy érezte, a „Beschäftigung” kifejezés túlonként „prózaí” (idézi: SCHILLER 1991, 229), s nem illik az ideálok taglalásához – a „lélek vihara” által felidézett építkezés léte ugyanis épp azt vonja kétségbe, amire épül: az időt.

Az utolsó versszakba Döbrentei nem nyúl bele jelentősen, pontosít egy vonatkozó névmást, a „minuta” szót magyarosabb változatra cseréli, egy igekötőt egy másikra változtat:

És te ki vele jól égyezel Munkálkodás – a ki noha Csak csendesén, s lassu kézzel De mind építetz, s nem ronttetz soha. Ki ragadazván az időket	>	'S te, ki zajban is egy vagy ezzel, Munkálkodás! a' melly noha Csak csendesén 's lassú kézzel Építgetsz 's nem rontasz soha: Ki, ragadozván az időket,
--	---	--

³⁰ Teleki fordítása, bár a metaforát eltörli, feltehetően pontos: a „síríg”.

Csak kis porszemenként őrölsz, De minútákkal esztendőket Az örök számból ki törölsz.	Csak kis porszemenként őrölsz, De, perczet, napot, esztendőket, Az örök számból letörölsz.
--	--

E fordításban a lényeg a kitartó lassúságra esik – talán ezért kerül be a német eredetiből hiányzó „Csak csendesen, s lassu kézzel” sor. A homokszemek porszemként való fordítása is az időre vonatkozást gyengíti: a minuciózus munkára esik hát a hangsúly, s nem az elmúlásra. Schiller utolsó sorait Teleki úgy értelmezi, hogy a munkálkodás alkalmas arra, hogy az időt megragadja, birtokába vegye, s azáltal, hogy apránként (porszemenként) előbbre jut, voltaképpen az időt magát győzi le, amikor a percek és éveket az örökből eltörli. Nem az örök törli hát el az időt, hanem az időt birtokba vevő munka. A Schiller-versben szereplő kifejezés („az idők adóssága”) ily módon kimarad, s inkább az örökkévalóság válik idővé – azaz emberivé. Ezért is lesz az idő technikai kérdéssé: a számból törlődnek ki az időmérés egységei, azaz azáltal, hogy felszámolódnak, az örök felül is írja e mérhetőséget.

Csakhogy az idők „ragadozása” mást és mást jelent Teleki eredeti változatában és Döbrentei átiratában. Telekinél ugyanis – mint láttuk – a temporalitás a hanyatlás tudatával járt együtt, s az ideálok elvesztése tágasabb történeti perspektívát nyitott meg, amennyiben a régi erények elvesztésével került párhuzamba. Döbrentei úgy hangolta át a fordítást, hogy egyfelől a temporalitás a maga folyamatszerűségében jelent meg, s ilyenformán, másfelől, magának az időnek a mibenléte lett a költemény egyik legfontosabb kérdése. Az ifjúság ábrándjai nála nem az emberiség történetének allegóriái, hanem inkább antropológiai problémát jelentenek: vajon menthető-e bármi, ami az értékteli fiatalssággal tovatűnt? A tizedik szakaszban ezért írja be az utolsó sorba: „Kora vágyom kit [ti. a barátságot] lelve néz” (az eredetiben: „Du, die ich frühe sucht und fand”). Hiszen ezek szerint – s Schillernél nem egészen így van – a barátság nem más, mint „kora vágyom”, azaz az ifjúság egyik ideálja, melyet ímhol, megtalált a lírai alany.³¹ Az idő folyamatként zökkent ki a helyéből, amikor az ifjúság ideáljai távoztak, ám a barátság és a munkálkodás nemcsak hogy megmaradtak („lelve” nézi), de a múlt és jelen közötti szakadékot is áthidalhatják.

(a szerkesztő)

A kiinduló kérdésünk az volt, hogy mi következik ebből Döbrentei Gábor kiadói gyakorlatára nézvést, s miképpen ragadható meg az a kiadói eljárás, melyet Berzsenyi Dániel költészete esetén alkalmazott. Teleki kapcsán általánosságban annyit állapíthatunk meg, hogy egy rendi típusú költészetet Döbrentei érzékeny lírává alakított. Hogy e kettő nincs is olyan nagyon távol egymástól, éppen Berzsenyi költészete mutathatja meg, ahol a republikanizmus politikai nyelve, az erények rendi dicsérete és egy neoklasszicista poétikai gyakorlat együttesen vannak jelen. Amit sejthetünk az 1816-os és az 1842-es kötet összehasonlítása után: Berzsenyi esetében hasonló áthangszerelést nem hajtott végre Döbrentei. Nyilván összefügg ez azzal is, hogy Teleki egész irodalmi reprezentációját Döbrentei alkotta meg, míg Berzsenyi esetében erre már nem volt szükség, s inkább a nyelvi felfrissítés módja lehet közös. A következő megválaszolandó kérdésünk: ha ez így van, akkor Döbrentei honnan vette ezt a kiadói „bátorságot”?

A variánsok dicsérete, mely előbb Bernard Cerquiligni híres könyvecskéjében a középkori szövegekről gondolkodván hangzott fel (CERQUIGLINI 2011), utóbb szép halkan, majd egyre hangosabban felcsendült az újkori filológiában is. A szöveg nem feltétlenül romlik, inkább alakul, ahogyan egyik hordozóról a másikra, egyik könyvből a másikba kerül. Jerome J. McGann „új könyvésze” és az újhistorizmus „új filológiája” a szöveg társadalmi szempontú megközelítését javasolja. *The Textual Condition* című nevezetes könyvében, McGann megkülönbözteti a mű szavait (a nyelvi kódot) és a fizikai jellemzőit (az ún.

³¹ Érdekes, hogy Teleki – más verseihez illesztvén a szöveget – egy kósza utalásból a barátság orvos mivoltát emeli ki. Döbrentei ezt, talán mert ez sem volt meg az eredetiben, jelentősen átírja.

könyvészeti kódot). Ő e kettő viszonyrendszerét úgy ragadja meg, hogy a szövegek átadásának egyre változatosabbá és differenciáltabbá válását a jelentéshordozó folyamatok társadalmiasulásával és egyre inkább közösségivé válásával kapcsolja össze (MCGANN 1991).³² Ha ez a modell nem is elég árnyalt ahhoz, hogy ennek alapján leírassuk a kéziratos médiumok és a nyomtatott médiumok közötti váltások és a társadalmi nyilvánosság szerkezetének bonyolult összefüggésrendszerét, arra mindenképpen ráirányíthatja a figyelmünket, hogy a szövegnek alapvető alkotóeleme az a társadalmi közeg, melyben az megjelenik, s a mű múltjába nem csupán az eredeti kéziratok vagy a szerzői kiadások tartoznak bele, hanem a szöveg későbbi alakváltozatai is, melyeket csak történeti útján magára ölt.³³ Ha ezt elfogadjuk, akkor mind Berzsenyi, mind Teleki esetében számot kell vetnünk azzal is, hogy Döbrentei változatai nem pusztán rontottak a szövegek eredeti állapotán, hiszen akár kifinomult eklekticizmussal, akár naiv redukcionizmussal rekonstruáljuk az eredeti változatokat, kizárólag a szavakkal, vagyis a nyelvi kóddal tekintjük azonosnak a „szöveget”, s ezáltal a költészetet dehistorizáljuk, s kiragadjuk abból a könyvészeti közegből, ahol valaha társadalmi gyakorlatok kereszteződési pontjában állhatott.

Uwe Wirth 2008-ban megjelent könyvében (*Die Geburt des Autors aus dem Geist der Herausgeberfiktion. Editoriale Rahmung im Roman um 1800. Wieland, Goethe, Brentano, Jean Paul und E. T. A. Hoffmann*) hívja fel a figyelmet arra, hogy a szerző-funkció mellett érdemes számot vetnünk azzal, hogy a 18–19. század fordulóján a szerkesztő milyen szerepet játszhat a szövegek megképzésében. (Magyarul a kötet első fejezete jelent meg: WIRTH 2014.) Ha ugyanis komolyan vesszük azt a gesztusrendet, melynek eredményeképpen érzékeny levélregények, ismeretterjesztő kiadványok vagy akár szövegkiadások jelentek meg (például a „talált és kiadott kézirat” fikciója), akkor újra kell alkotnunk a szerző autoritásáról való modern fogalmainkat. Hiszen túlon túl egyszerű volna (és volt is) egyetlen legyintéssel a modern copyright megjelenésére hivatkozni vagy elintézni annyival a dolgot, hogy a regények esetében a fiktív irodalmi tér részeként tekintünk a kiadói fikcióra, míg egyéb szövegeket ettől a vonatkozástól megtisztíthatónak állítunk be. A *Fanni’ hagyományait* összeállító és az *Urániának* beküldő jó barát (ahogy a szöveg magát beállítja) vajon mennyiben különbözik attól a gesztusrendtől, ahogyan Kazinczy Ferenc létrehozza a maga Dayka Gábor-kiadását vagy ahogyan Berzsenyi versei megjelennek? Hiszen mind a két szövegben a kiadó-barát javítja a szöveget, paratextusokkal látja el, sorba rendez szövegegységeket, a szöveg megképzett szerzőjének arcot ad stb. Berzsenyi esetében nemcsak a Döbrentei-féle edíció kapcsán merülhet fel ez a kérdés. Verseinek 1816-os kiadása címlapján azt olvashatjuk, hogy „egy kalauz értekezéssel megtoldva” barátja adta ki. A kötethez így szorosan hozzátartozik Helmeczi Mihály (mellesleg nem érdektelen) tanulmánya, s a kiadó-barát keze nyomát a verseken is fellelhetjük. A barátságra épülő szöveggondozói gyakorlat szoros összefüggésben áll azzal az érzékeny esztétikai programmal, melynek egyik ünnepi pillanata volt az 1813-as kiadás megjelenése, s melyet csak tovább erősített annak a nyelvújítási törekvésekhez igazítása Helmeczi 1816-os értekezésének csatolásával. Ide tartoznak Kazinczy Ferenc nevezetes szövegkiadásai, melyek rendre a barátság jegyében és okán születtek meg, s ahol ez a barátság arra is felhatalmazta a sajtó alá rendezőt (legyen a szerző élő, mint Kis János, vagy éppen holt, mint Dayka Gábor), hogy a szövegeket ehhez az ízléstörekvéshez igazítsa hozzá (MEZEI 1998, 88–172).

De mit is jelent a barátság, melyre oly gyakran hivatkoznak fiktív és nem-fiktív szövegkiadók? A Kazinczy-kör tagjai által is olvasott és tisztelt Montaigne szavaival: „amit rendesen barátoknak és barátságnak nevezünk, nem más, mint valamely alkalom vagy célszerűség összefűzte bizalmasság vagy családiasság, amelynek révén lelkünk társalkodik.

³² Ebből fontos részletet közöl magyarul: MCGANN 2011a; MCGANN 2011b.

³³ A szöveg persze nem pusztán társadalmi konstrukció – figyelmeztet Peter Shillingsburg *A francia hadnagy szeretőjéről* írott kiváló cikkében. Lásd SHILLINGSBURG 1997, 105–120. Itt: 105–106.

Abban a barátságban, amelyről beszélek, a lelkek összevegyülnek és összeolvadnak egymással, olyan egyetemesen, hogy eltörlik és nem találják többé az őket egyesítő varratokat.” (MONTAIGNE 2001, 245.) Mindez azt jelenti, hogy a barátság e kultusza nem pusztán a polgári társadalmak kialakulásával hozható összefüggésbe, hanem – amint azt Allan Silver sokat idézett tanulmánya is bemutatta – a társiasság egyik alapvető megnyilvánulási formájaként tételeződött (SILVER 1990).³⁴ A lelkek társalkodása ugyanis nemcsak egyetértést jelöl, s nem is pusztán arról van szó, hogy az egyén önnön identitásának valóságnak tekintett vagy torz mását keresi és találja meg barátjában, hanem arról is, hogy a barátság az együttérzés legmagasabb rendű formájaként gyakorlatilag azonosnak tételez fel embereket. A barátban (és az érzékeny regények szerelemeiben) ugyanis nem a másik jelenik meg, s az én sem a másikon mutatkozik meg, hanem egyazon én heurisztikus egyesülése történik meg. Kazinczy a Dayka-kötet előszavában hosszasan ecseteli, hogy miként szokták barátjával egymás előtt felolvasni verseiket. Az együttérzés e sajátos formája mintegy szükségszerűen torkollott bele a versek együtt írásába: „Egy darabomat kénytelen valék magam olvasni, mert nem vala letsztázva. Mint S ü l l i bánt a’ maga királybarátja’ házassági alkulelvelével, kapta a’ tollat minden szó nélkül, ’s öszve keresztezte azt, nem is engedvén hogy szó legyen róla. Szülliként viszont én bántam vele, midőn a’ *Musárion*’ fordítását, scandált kétsorú Alexandrinekben, kezdé felolvasni. A’ könnyű darab minden báját elveszté a’ feszes sorokban.” (DAYKA 1813, XVIII–XIX.)³⁵ Az anekdota nem csupán arra szolgál, hogy legitimálja Kazinczy filológiai beavatkozásait (melyek – miként az általa idézett példában is – alaposan átírták a verseket), hanem egy olyan gesztusrendre utal, ahol a filológus nem a szövegre kívülről tekintő tudós, hanem maga is részese lehet annak a korrekciós folyamatnak, amiképpen a költemények a szépség ideálja felé közelítenek. Kazinczy ily módon nem pusztán korrigálja a költeményeket, hanem újra is alkotja azokat: e folyamatnak alapja pedig az együttérzés olyan szélsőséges formája lehet, ahol költő és kiadója lelke egyikük halála után is képes az egyesülésre.³⁶

Döbrentei a maga filológiai gesztusaiban rendszerint erre a barátságfogalomra hivatkozik. A körülötte kialakuló irodalmi botrány nyilván annak köszönhető, hogy az 1830-as, 1840-es évekre az érzékeny barátsággal kapcsolatos e formája, ha nem is halt ki, filológiai gesztusrendszere már idejétmúltnak mutatkozott. A Teleki- és a Berzsenyi-kiadásban is olyan leveleket közölt Döbrentei, melyek a versekkel való filológiai munkát megalapozták, mindkét kiadáshoz olyan életrajzot illesztett, mely megalapozta a költő és a kiadó közti érzékeny barátság antropológiai alapjait. Csakhogy Döbrentei oly szélsőséges formában gondolta el az érzékeny filológia gesztusrendszerét, oly komolyan gondolta, hogy az érzékeny arckép felrajzolása során újraalkothat egész életműveket, hogy még a levelek szövegét is átdolgozta ennek érdekében. Toldy Ferenc név nélkül megjelent bírálatában egészen elképesztőnek tartja, hogy a sajtó alá rendező olyan dokumentumokat is újradolgoz, melyek nem szépirodalmiak, s a leveleket is úgy adja elő, mintha arra is kiterjedhetne a neoklasszicista költészet folyamatos önkorrekcióra építő technikája ([TOLDY] 1847, 325–326).

A két kiadás között nemcsak a filológiai munka gyakorlati menete volt feltehetően hasonló, de az a gesztusrend is, mely szerint a barát felkarolja az „árván maradt” verseket, s felneveli őket – egy általa szerkesztett és korrigált – verseskötetben. Ez a kiadói fikció arra az előfeltevésre épül, hogy Teleki vagy Berzsenyi maga is így tett volna, ha élne, hiszen a szövegek folyamatos korrekciója, nyelvi modernizálása a költő egyik fontos feladata. Az 1816-os Berzsenyi-kötet elavult szövegeit – tekintetbe véve a nyelvújítás újabb eredményeit is – 1842-ben fel kell hát frissíteni, s a kiadó és az író mintegy együtt alkotja újra és egyben emeli emlékművé az életművet; Teleki esetében pedig nem egyszerűen az történik, hogy a

³⁴ A barátság etikájának a modernségig ható vonatkozásairól lásd FENVES 1998/1999.

³⁵ A Dayka-filológia dilemmáihoz (többek közt e jelenet értelmezéséhez) lásd SZÜCS 2004.

³⁶ Az együttérzés morálfilozófiai megközelítéseiről a korban lásd LACZHÁZI 2014, 33–59.

kiadói fikció e barátságra épülő formája működésbe lép, hanem éppen ennek során hoz létre a versek érzékeny kiadója érzékeny költészetet azáltal, hogy átdolgoz egy, a rendi költészetbe illeszkedő kötetkompozíciót.

Bibliográfia

Archívumok

MNL OL – A Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára, Budapest

MTAK Kt – A Magyar Tudományos Akadémia Könyvtárának Kézirattára, Budapest

OSZK Kt – Az Országos Széchényi Könyvtár Kézirattára, Budapest

PIM Kt – A Petőfi Irodalmi Múzeum Kézirattára, Budapest

ABAFI Lajos (1877), Gróf Teleki Ferenc, a költő, *A Petőfi Társaság Lapja*, 1877. április 8., 233–237; 1877. április 15., 250–253.

ALT, Peter-André, *Schiller. Leben – Werk – Wirkung. Zweiter Band*, 2. Auflage, München, Beck.

BAKÁCS István (összeáll.) (1970), *A Teleki család iratai. Repertórium*, Budapest, Magyar Országos Levéltár (Levéltári Leltárak 49.).

BERZSENYI Dániel (1813), *Versei*, kiadá HELMECZI Mihály, Pesten, Trattnernál.

BERZSENYI Dániel (1816), *Versei*, kiadta egy kalauz Értekezéssel megtoldva barátja HELMECZI Mihály, Második, meg bővített kiadás, Pesten, Trattner János Tamásnál.

BERZSENYI Dániel (1842), *Összes Művei. Költelem 's folyóbeszéd*, Közrebocsátá meghagyása szerint DÖBRENTAI Gábor, Harmad kiadás kéziratban maradt még nem ismertekkel, Budán, Magyar Királyi Egyetemi sajtóval.

BERZSENYI Dániel (1860), *Versei*, A megrongált szöveget az eredeti kéziratok és kiadásokhoz egyengetve, kiadatlanokkal és életrajzzal bővítve, a költő örökösei megbízásából kiadta TOLDY Ferencz, Pest, Heckenast Gusztáv.

BERZSENYI Dániel (1864), *Munkái*, Újra átnézett kiadás, a költő örököseinek megbízásából TOLDY Ferencz által, 1–2. kötet, Pesten, Heckenast Gusztáv.

BERZSENYI Dániel (1979), *Költői művei*, s. a. r. MERÉNYI Oszkár, Budapest, Akadémiai (Berzsenyi Dániel Összes Művei, I).

BERZSENYI Dániel (2011), *Prózai munkái*, s. a. r. FÓRISZ Gergely, Budapest, EditioPrinceps (Berzsenyi Dániel minden munkái).

BERZSENYI Dániel (2014), *Levelezése*, s. a. r. FÓRISZ Gergely, Budapest, EditioPrinceps (Berzsenyi Dániel összes munkái).

CERQUIGLINI, Bernard (2011), *A variáns dicsérete*, ford. KESZEG Anna, in DÉRI–KELEMEN–KRUPP–TAMÁS 2011, 219–297.

CSÁKY Theodor, Keresztseghy és Adorjáni gróf (1830), *Nemzeti Játékszini Tudósítás. I^{ső} Szám. Kassán, Szombaton December 11^{kén} 1830.*, in *Nemzeti Játékszini Tudósítás. 16 számban. 1830°/1.*, Kassán, Werfer Károly Cs. Kir. priv. Akad. Typographus, 142.

CSETRI Lajos (1986), *Nem sokaság, hanem lélek. Berzsenyi-tanulmányok*, Budapest, Szépirodalmi.

CSETRI Lajos (1990), *Egység vagy különbözőség? Nyelv- és irodalomszemlélet a magyar irodalmi nyelvújítás korszakában*, Budapest, Akadémiai (Irodalomtudomány és Kritika).

CSETRI Lajos (2007), Kazinczy és Döbrentei, in Uő, *Amathus. Válogatott tanulmányok*, vál. SZAJBÉLY Mihály – ZENTAI Mária, 1–2. kötet, Budapest, L'Harmattan (Ligatura), I, 143–149.

DAYKA Gábor, Újhelyi (1813), *Versei*, Öszveszedte 's kiadta barátja KAZINCZY Ferencz [sic!], Pesten, Trattner Mátyásnál.

DÉRI Balázs–KELEMEN Pál–KRUPP József–TAMÁS Ábel (szerk.) (2011), *Metafilológia 1. Szöveg – variáns – kommentár*, Budapest, Ráció (Filológia, 2).

DESSEWFFY József, Gróf (1825), *Bor és víz*, in *Hébe zsebkönyv*, Kiadta IGAZ Sámuel, Bécsben, Grund Leopold, 49–61.

DÖBRENTAI Gábor (1832), *Idősb Széki Gr. Teleki Ferenc*, in *Névkönyv a' Magyar Tudós Társaságról 1832re*, Pesten, Trattner és Károlyi, 45–46.

ENYEDI Sándor (s. a. r.) (1979), *Nemzeti Játékszini Tudósítás. [Hasonmás kiadás függelékkel]*, Budapest, Magyar színházi Intézet (Színháztörténeti könyvtár, 10).

ENYEDI Sándor (1982), *Utban egy teljesebb színházi monográfia felé...*, *Színháztudományi Szemle*, 1982, 181–198.

FENVES, Peter (1998/1999), *Politics of Friendship. Once Again, Eighteenth-Century Studies*, Winter, 1998/1999, 133–155.

FÓRIZS Gergely (2012), *A Berzsenyi–Döbrentei-levelezés kiadásának problémái*, in PUSZTAI Bertalan (szerk.), *Médiumok, történetek, használatok. Ünnepi tanulmánykötet a 60 éves Szajbély Mihály tiszteletére*, Szeged, Szegedi Tudományegyetem Kommunikáció- és Médiatudományi Tanszék, 93–101.

HÁSZ-FEHÉR Katalin (2005), *A Döbrentei-projektum*, in POLGÁRDI Sándor (szerk.), *Akadémiai titoknok és az író Döbrentei Gábor*, Pápa, FloppYnfo, 2005, 17–31.

HÁSZ-FEHÉR Katalin (2011), *Döbrentei Gábor és gróf Gyulay Lajos túlvilági beszélgetései*, in GYULAY Lajos, „...barátom a túlvilágon is”. *Döbrentei Gábor és gróf Gyulay Lajos naplófeljegyzései. 1835. május – 1861. október 28.*, s. a. r., bev. HÁSZ-FEHÉR Katalin, Szeged, SZTE Klasszikus Magyar Irodalom Tanszék (Gr. Gyulay Lajos maga keze és könyve), 5–18.

HOÓS Ferenc (1908), *Teleki Ferenc gróf mint ember és költő*, Veszprém, Pósa Endre.

HORVÁTH János (1960), *Berzsenyi és íróbarátai*, Budapest, Akadémiai.

KAZINCZY Ferencz (1828a), *Izéhez*, in TOLDY 1828, 44–45.

KAZINCZY [Ferenc] (1828b), *Izéhez*, *Aurora*, 1828. 83.

KAZINCZY Ferenc (1998), *Összes költeményei*, s. a. r. GERGYE László, Budapest, Balassi (RMKT. XVIII. század, II).

KazLev XVIII, KAZINCZY Ferencz *Levelezése. Tizennyolczadik kötet. 1822. Január 1. – 1823. Deczember 31.*, s. a. r. VÁCZY János, Budapest, Magyar Tudományos Akadémia (Kazinczy Ferencz Összes Művei).

KazLev XXI, KAZINCZY Ferencz *Levelezése, Huszonegyedik kötet, 1829. Január 1. – 1831. Augusztus 20.*, s. a. r. VÁCZY János, Budapest, Magyar Tudományos Akadémia (Kazinczy Ferencz Összes Művei), 1911.

KELEMEN Pál–KULCSÁR SZABÓ Ernő–TAMÁS Ábel–VADERNA Gábor (szerk.) (2014), *Metafilológia 2. Szerző – könyv – jelenetek*, Budapest, Ráció (Filológia, 3).

KERÉNYI Ferenc (szerk.) (1990), *Magyar színháztörténet. 1790–1873*, Budapest: Akadémiai.

KISFALUDY Károly után S. Karolina (1835), *Nemes elme, Regélő*, 1835. december 20., 816.

KUTHY Lajos (1841), *Polgári szózat Kelet' népéhez 1841.*, Pesten, kiadta Heckenast Gusztáv.

LACZHÁZI Gyula, *Társiasság és együttérzés a felvilágosodás magyar irodalmában*, Budapest, Ráció, 2014.

LASSÚ István (1836), *Merkúr. Genealogiai-hstorai és statistikai zsebkönyv, 1836-ra*, Budán, a' Magyar Kir. Egyetem' betűivel.

MCGANN, Jerome J. (1991), *The Textual Condition*, Princeton, Princeton University Press.

MCGANN, Jerome J. (2011a), *Szövegek és szövegiségek*, ford. DANYI Gábor, in DÉRI–KELEMEN–KRUPP–TAMÁS 2011, 47–61.

MCGANN, Jerome J. (2011b), *Szövegek társadalmivá tétele*, ford. DANYI Gábor, in DÉRI–KELEMEN–KRUPP–TAMÁS 2011, 62–80.

MEZEI Márta (1998), *A kiadó mandátuma*, Debrecen, Kossuth Egyetemi (Csokonai Könyvtár, 15).

MONTAIGNE, Michel Eyquem de (2001), *A barátságról*, in Uő, *Esszék. Első könyv*, ford. BAJCSA András fordításának felhasználásával CSORDÁS Gábor, Pécs, Jelenkor, 239–254.

[Név nélkül] (1835), [Teleki Ferenc kötetének ajánlója], *Honművész*, 1835/I, 85.

PANOFKY, Erwin (1997), *Idő atya*, ford. LAZÚR Brigitta, in PÁL József (szerk.), *Az ikonológia elmélete*, Szeged: JATEPress (Ikonológia és műértelmezés, 1), 297–317.

PRICE, Leah (2014), *Egy könyv történetétől egy „könyvtörténet”-ig*, ford. TÓTH-CZIFRA Júlia, in KELEMEN–KULCSÁR SZABÓ–TAMÁS–VADERNA 2014, 414–440.

SÁNDOR István (2012), *Író és társadalom. Fejezet a magyar felvilágosodás irodalomtörténetéből. I. rész: Főúr és nemes*, szöveggond. SCHEIBNER Tamás–SZILÁGYI Márton–VADERNA Gábor, utószó SZILÁGYI Márton, Budapest, Ráció (Ligatura).

SCHILLER, [Friedrich] (1796), *Die Ideale*, in *Musen-Almanach für das Jahr 1796.*, Herausgegeben von [Friedrich] SCHILLER, Neustadt, bei dem Hofbuchhändler Michaelis. 135–140.

SCHILLER, Friedrich (1800), *Gedichte. Erster Theil*, Leipzig, bey Siegfried Lebrecht Crusius, 42–46.

SCHILLER, Friedrich (1943), *Schillers Werke. Nationalausgabe. Erster Band. Gedichte in der Reihenfolge ihres Erscheinens. 1776–1799. Text*, Hrsg. Julius PETERSEN–Friedrich BEISSNER, Weimar, Böhlau.

SCHILLER, Friedrich (1983), *Schillers Werke. Nationalausgabe. Zweiter Band. Teil I. Gedichte in der Reihenfolge ihres Erscheinens 1799–1805 – der geplanten Ausgabe letzter Hand (Prachtausgabe) – aus dem Nachlaß (TEXT)*, Hrsg. Norbert OELLERS, Weimar, Hermann Böhlau Nachfolger.

SCHILLER, Friedrich (1991), *Schillers Werke. Nationalausgabe. Zweiter Band. Teil IIA. Gedichte (Anmerkungen zu Band I)*, Hrsg. Georg KURSCHEIDT–Norbert OELLERS, Weimar, Hermann Böhlau Nachfolger.

SHILLINGSBURG, Peter (1997), *Resisting Texts. Authority and Submission in Constructions of Meaning*, Ann Arbor, University of Michigan Press.

SILVER, Allan (1990), Friendship in Commercial Society: Eighteenth-Century Social Theory and Modern Sociology, *American Journal of Sociology*, 1990/6, 1474–1504.

SZALAY Imre (kiad.) (1833), *Magyar egyházi beszédek gyűjteménye. III. kötet. Második kiadás*, Pesten, Esztergami K. Beimel Jósefnél.

SZÉCHENYI István (1831), *Világ vagy is felvilágosító töredékek némi hiba 's előítélet eligazítására*, Pesten, Fűskúti Landerer Nyomtató Intézetében

SZÉCHENYI István, Gr. (1841), *A' Kelet Népe. 1841.*, Pozsonyban, Nyomtatva Wigand Károly Friderik.

SZILÁGYI Ferencz (1819), *Az igaz Emberbarát valóságos képe. Egy Halotti Beszédben levéve Méltóságos R. Sz. Birodalombéli Gróf Széki Teleki Jó'sef úr [...] Ő Nagyságáról*, in *Néhai R[ómai]. Sz[ent]. birodalombéli gróf méltóságos széki Teleki Jó[z]sef úr sírhalmá*, Pesten, Trattner János Tamás betűvel, 87–116.

SZÜCS Zoltán Gábor (2004), „*Ad eum qui de tenebris te protulit*”. Kazinczy 1813-as Dayka-kiadásának helye Dayka Gábor értelmezéstörténetében, in SZÜCS Zoltán Gábor–VADERNA Gábor (szerk.), *Nympholeptusok. A test, a kánon, a nyelv és a költőiség problémái a 18–19. században*, Budapest, L'Harmattan (Dayka Könyvek, 2), 66–103.

[TELEKI Ferenc] (1817a), Hogy kell a' haza iránti vonszódást tekintetni, 's miért szükséges a' végett buzgóságot ébresztetni?, *Erdélyi Muzéum*, 1817/9, 186–189.

TELEKI Ferencz, Gróf (1817b), [Versek], *Erdélyi Muzéum*, 1817/10, 15–20.

TELEKI Ferencz, G. (1819), *Gróf széki Teleki Jó'sef úr' halálára*, in *Néhai R[ómai]. Sz[ent]. birodalom béli gróf méltóságos széki Teleki Jó[z]sef úr sírhalma*, Pesten, Trattner János Tamás betüviel, 237–240.

TELEKI Ferencz, Gróf (1824), *A' víz becse*, in *Hébe zsebkönyv*, Kiadta IGAZ Sámuel, Bécsben, Grund Leopold, 191–201.

TELEKI Ferencz (1827), *A' víz' védelme*, *Felső Magyar-Országi Minerva*, 1^{ső} negyed, Második Füzet, Februáriusz 1827, 1095–1096.

TELEKI Ferencz (1834), *Versei, 's néhány leveléből töredékek*, kiad. DÖBRENTAI Gábor, Budán, a' Magyar Királyi Egyetem.

TOLDY Ferenc (szerk.) (1828), *Handbuch der ungarischen Poesie, oder: Auswahl interessanter, chronologisch geordneter Stücke aus den vortrefflichsten ungarischen Dichtern, begleitet mit gedrängten Nachrichten von deren Leben und Schriften; nebst einer einleitenden Geschichte der ungarischen Poesie; einer Sammlung deutscher Übersetzungen ungarischer Gedichte, und einem Verzeichnisse der im Werke vorkommenden weniger gebräuchlichen Wörter*, In Verbindung mit Julius FENYÉRY herausgegeben von Franz TOLDY, Zweiter Band, Pesth–Wien, In Commission bei G. Kilian und K. Gerold.

[TOLDY Ferenc] (1847), Berzsenyi Dániel összes Munkái, *Magyar Szépirodalmi Szemle*, 1847/II/21, 324–328; 1847/II/22, 339–343.

TOLDY Ferenc (1854), [Teleki Ferenc emlékezete], *Akadémiai Értesítő*, 1854, 209–213.

TOLDY Ferenc (kiad.) (1857), *A magyar költészet kézikönyve a mohácsi vésztől a legújabb időig. Második kötet. Kazinczy Ferenctől Arany Jánosig*, Pest, Heckenast Gusztáv.

TOLDY Ferenc (1869), *Irodalomtörténeti olvasókönyv, vonatkozással magyar irodalomtörténetére. Második kötet*, Pest, Athenaeum.

TOLDY Ferenc (1871), *Magyar költők élete. Második kötet*, Pest, Ráth Mór.

TOLDY Ferenc (1873), *A magyar nemzeti irodalom története a legrégibb időktől a jelenkorig rövid előadásban. Harmadik, javított kiadás. Második kötet*, Budapest, Athenaeum.

TOLDY Ferenc (1876), *A magyar költészet kézikönyve a mohácsi vésztől a jelenkorig, vagyis az utóbbi negyedfél század kitünőbb költői életrajzokban és jellemző mutatóványokban feltüntetve. Második, átdolgozott, kiadás. Harmadik kötet*, Budapest, Franklin-társulat.

VADERNA Gábor (2008), Berzsenyi Dániel verseinek kiadástörténete. Egy új kritikai kiadás dilemmái, *Somogy*, 2008/2, 56–66.

VADERNA Gábor (2013), *Élet és irodalom. Az irodalom társadalmi használata gróf Dessewffy József életművében*, Budapest, Ráció (Ligatura).

VADERNA Gábor (2015a), *Gróf Teleki Ferenc (1785–1831) levelei*, in LENGYEL Réka–UJVÁRY Gábor (szerk.), *Lymbus. Magyarságtudományi Közlemények*, megjelenés alatt.

VADERNA Gábor (2015b), Döbrentei Gábor akadémiai emlékbeszéde gróf Teleki Ferenc felett, *ItK*, megjelenés alatt.

WIRTH, Uwe (2014), *A szerző kérdése mint a kiadó kérdése*, ford. L. VARGA Péter, in KELEMEN–KULCSÁR SZABÓ–TAMÁS–VADERNA 2014, 57–94.